

je ovu sjajnu knjigu oplemenio kompletnim „popisima srednjovjekovnih vladara i crkvenih velikodostojnika“ svih europskih i svjetskih država (str. 486-514). Osamnaest karata i više od pedeset raznovrsnih slika, koji se s vrsnim tekstom međusobno prožimaju u knjizi „*Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*“, snažno će pojačati svačiji imaginarij srednjovjekovnoga svijeta. Učenju će pritom svakako pomoći pridodani „rječnik“ uobičajenih srednjovjekovnih forma (str. 515-519) kao i „kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova“ (str. 520-533). Na kraju se nalaze životopisi obojice autora (str. 534-535).

Što na koncu napisati? Dovoljno će govoriti konstatacija da smo Goldsteinovom i Grginovom knjigom „*Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*“ konačno dobili jednu cjelovitu sintezu europskoga srednjovjekovlja napisanu iz hrvatske perspektive. Posao vrijedan divljenja!

Ivan BOTICA

Vrijedno svjedočanstvo o internaciji netalijana u logore u fašističkoj Italiji

Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.)*, Golden Marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Knjiga *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.)* talijanskog povjesničara Carla Spartaca Capogreca izašla je u Zagrebu potkraj 2006. u izdanju Golden-marketinga – Tehničke knjige, a u prijevodu dr. sc. Maria Šikića. Izdavanje ovog višestruko vrijednog djela bio je odličan potez te renomirane izdavačke kuće. Knjiga je hrvatskim čitateljima ponuđena u pravom trenutku, u vrijeme kada, nažalost, stižu uznemirujuće političke poruke dijela naših prekomorskih susjeda kojima se na neki način pokušava revidirati i ne tako davna povijest. Mussolinijevi logori u Hrvatskoj i nisu nova tema, nisu nepoznanica. Možda se ovdje o njima zna više nego u samoj Italiji. Ona je baš stoga i važna. Ona talijanske čitatelje poziva da se suoče s dijelom svoje povijesti i da prihvate činjenicu kako su i u njihovo ime počinjeni zločini. Opisuje im zorno odnos fašističkih vlasti prema nepoćudnima: Romima, Židovima, Hrvatima i Slovencima, odnosno Slavenima, jer su za fašističku politiku oni bili samo to: bijedni, zaostali, nevrjedni Slaveni-slavi. Hrvatskom čitatelju knjiga će također biti vrijedan izvor podataka, obiteljima stradalih i preživjelim stradalnicima i daleko više od toga. Možda je jednim dijelom i zadovoljština zbog priznanja njihovih patnji.

Pri proučavanju fašističke internacije civila kao i života u logorima, Capogreco se prvenstveno oslanjao na izvore, poglavito arhivske. Pregledao je građu iz mogućih arhiva u Italiji, ali konzultirao se i s određenim specijaliziranim arhivima, kao što su arhiv Međunarodnog odbora Crvenog križa u Ženevi, Instituta za novejšo zgodovino u Ljubljani, Jevrejskog instituta u Beogradu, Narodnog muzeja u Zadru te Županijskog muzeja u Šibeniku. Unatoč tomu što je najviše radio na konvencionalnim izvorima, sam autor ističe

da bez svjedočanstava više od pedeset bivših zatočenika, interniraca i drugih sudionika tih zbivanja ne bi mogao ni na općeniti način opisati sve događaje u pojedinim logorima i razne oblike internacije. Upravo su ta svjedočanstva najvrjedniji dio ove knjige. Ljudi o kojima Capogreco ovdje piše nisu samo prazna imena na papiru, nisu ovdje zbog statistike ili da bi popunili praznine konvencionalnih izvora podataka. U ovom djelu povijest progovara kroz čovjeka, kroz samog sudionika zbivanja. I to je ono što ovu knjigu čini posebnom, životnom. Možda je autor tim svjedočanstvima trebao dati i nešto više prostora jer bi knjiga u svakom slučaju tada bila još zanimljivija. Arhivski izvori ostat će sačuvani, no nažalost, ljudi koji nam mogu posvjedočiti jedno vrijeme, neće ovdje biti zauvijek. A povijest nije, ili barem ne bi trebala biti, samo zbir činjenica ili interpretacija zasnovanih na istraživanju dokumenata, barem ne za razdoblja gdje je moguće čuti i njezin ljudski glas.

Uvodni dio svoje knjige, Capogreco započinje svjedočanstvom Jože Korena, Slovenca interniranog u Gonarsu. Autor potom govori o svrsi i obliku talijanskih logora na jugoslavenskom prostoru, okupiranom i pripojenom nakon 6. travnja 1941. Ističe da je Italija na tom području često pribjegavala represivnim metodama kao što su: paljenje sela, strijeljanje civilnih talaca i deportacija stanovništva u specijalne koncentracijske logore za Slavene. Capogreco upozorava da se o tim logorima, gdje su zatočnici *bili prisiljeni na strogu i vrlo tešku internaciju, koja je odvela u smrt tisuće ljudi, među njima i vrlo mnogo djece* u Italiji još uvijek vrlo malo zna. Čak i samo postojanje talijanskih koncentracijskih logora većini je Talijana nepoznanica. Autor nastoji objasniti zašto je to tako. Ističe da je nakon rata mlada talijanska republika izbjegla izvesti pred sud glavne sudionike i organizatore logora čije je izručenje Jugoslavija uzaludno tražila. *Prikrivanje istrage o talijanskim ratnim zločinima s jedne i prividna čistka osoblja privrženog fašizmu s druge strane pridonijeli su stvaranju nadasve oslobađajuće i umirujuće kolektivne svijesti o novijoj nacionalnoj povijesti.* U općem pučkom sjećanju tako se, piše Capogreco, počela formirati *sladunjava vizija o ponašanju Talijana u vrijeme mira, a još više u vrijeme rata. Ta ih vizija predstavlja kao humane i dobrohotne prema stanovništvu osvojenih zemlja i kao žrtve Mussolinieve diktature i njegovih ratova.* Tako se autor na samom početku knjige uznastojao odlučno obračunati s jednom krivom istinom i razbiti, u talijanskoj javnosti, duboko ukorijenjenu iluziju. Capogreco objašnjava zašto je takvo što u Italiji bilo moguće i pri tom nimalo ne šteti ni svoje kolege. Dapače, Capogreco ističe da se to iskrivljavanje povijesti, dakle sve što se s tim u vezi dogodilo, treba pripisati dominantnoj historiografiji koja je dugo bila ograničena vizijom Drugog svjetskog rata u kojem je antifašistički otpor zauzimao središnji položaj vojno-političkih događanja, ostavljajući vrlo malo prostora iskustvima deportacije i internacije. Autor ističe da *običan svijet i povjesničari nisu zaboravili samo one najteže logore, rezervirane ua deportirane Jugoslavene (najbrojniju skupinu koja je bila progonjena do 8. rujna 1943.), nego i one mitske logore koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova osnivalo za uobičajeno ratno interniranje nepoželjnih stranaca i nepodobnih Talijana.*

U prvom poglavlju autor objašnjava pojmove vezane uz predmet svog bavljenja kako bi čitatelju olakšao snalaženju u daljnjem tekstu. Navodi imena i opisuje različite vrste logora i internacije općenito. Autor tako razlikuje otoke kao „zatvore na otvorenom“, koncentracijske i internacijske logore i kolonijalne logore, osvrćući se i na povijest logora i interniranja.

Drugo poglavlje nosi naslov *Birokratski mehanizam*. Ovdje autor objašnjava kako je ozakonjena internacija civila. Upozorava da je u svibnju 1936. Ministarstvo rata donijelo

jasne upute o općim kriterijima koji su se odnosili na osnivanje logora i utvrđivanje osoba koje treba internirati. Mogućnost internacije stranih civila, odnosno državljana zemlja s kojima je Italija bila u ratu, službeno je razmotrena dvije godine kasnije. Capogreco dalje piše da je internacija stranih civila bila određena ratnim zakonima, dok je internacija opasnih ili sumnjivih Talijana temeljena na jedinstvenom tekstu *Zakona o javnoj sigurnosti*. U ovom poglavlju autor se posebno osvrće na *Paralelnu internaciju civila*, ističući da je kraljevska vojska naveliko provodila internaciju civila, posebno na području Jugoslavije koje je okupirala i pripojila Italiji. Tu je, kako piše Capogreco, u djelo provodila *strategiju potpunog čišćenja* stanovništva naseljenih područja. Ističe da je u Jugoslaviji talijanska vojska provodila civilnu internaciju u sklopu *rasističke i nasilne okupacije koja je uključivala paljenje i strijeljanje civilnih talaca* i upozorava da je to u svijesti mjesnog stanovništva sve do danas ostavilo tragove nesmanjene i pritajene mržnje i srdžbe prema talijanskoj zajednici. Capogreco ovdje dokazuje i objašnjava da je fašistička vlast planirala i provodila etničko čišćenje. U kontekstu takve talijanske politike autor piše o trima logorima: na *Rabu* - za potrebe sjevernog dijela Jadrana; na *Molatu* - za područje srednje Dalmacije i dopunski logori na *Mamuli* i *Prevlaci* - za južni dio Jadrana, u prvom redu Boke kotorske. Autor – polazeći od pouzdanih izvora u prvom redu Crvenoga križa i uzevši u obzir ukupan broj logora pod vojnom i civilnom vlašću i tzv. *slobodne internacije* – procjenjuje da je iz bivše Jugoslavije u Italiji bilo internirano oko 100.000 osoba, većinom Slovenaca, Hrvata i Crnogoraca. Capogreco naglašava da talijanski logori u Drugom svjetskom ratu, osim imena, nisu imali ništa zajedničkoga s *koncentrationslagerima* te da koncentracijske tvorevine za Slavene nisu pripadale koncentracijskom sustavu totalitarnog tipa. Filozofija koja je potaknula fašističku internaciju civila, piše Capogreco, u načelu nije bila usmjerena na uništavanje osoba ili iskorištavanje ljudi za robove. Cilj internacije je bio progon osoba koje se smatralo opasnim, sumnjivim ili nepoželjnim. Namjere fašističkih vlasti bile su da od logora stvore svojevrsne radne zajednice gdje bi internirci marljivo radili kako bi logori bili prihvatljiviji i korisniji, a internirci bi se „preobrazili“. Međutim, u logorima je suprotno prvotnim namjerama uglavnom vladala dokolica.

Treće poglavlje naslovljeno je *Internirci*. U prvom dijelu autor opisuje položaj stranih interniraca, odnosno državljana neprijateljskih zemalja. Mussolini je u rujnu 1940. donio dekret kojim je reguliran položaj interniranih stranaca, odnosno postupanje prema njima, pri čemu su im bila zajamčena ljudska prava. U listopadu 1940. država je od 10.000 stranaca u Italiji internirala njih 4.251. Od toga ih je poslala 2.396 u logore, a 1.855 u *prihvatna mjesta*. Internirani su u Italiji i u Libiji. U daljnjem tekstu, autor se osvrće na strane Židove i apatride. Svi su njemački, bivši poljski, čehoslovački i austrijski Židovi i apatridi u Italiji uhićeni. Odrasli su muškarci odvedeni u logore, a žene i djeca u *slobodnu internaciju*. Autor se osvrnuo i na Rome koji su također internirani u logore. U drugom dijelu poglavlja Capogreco piše o talijanskim internircima, objašnjavajući koji su bili kriteriji vlasti za stavljanje određenih pojedinaca i skupina u tu kategoriju. U ovu skupinu ubraja i inorodce, jezično-etničke manjine u Italiji koje su se također našle na udaru režima. Talijani su mnoge pripadnike slavenske manjine mobilizirali u vojsku i to bez oružja, točnije u posebne radne bataljune. Uglavnom bi bili poslani na Sardiniju ili u južnu Italiju. Tom su mobilizacijom, često gorom od internacije, nastojali spriječiti inorodce da se priključe partizanima. Istodobno s napadom na Jugoslaviju, fašističke su vlasti počele i s evakuacijom *neprijateljskog stanovništva* koje je živjelo u blizini talijanske istočne granice. U ovom nam dijelu poglavlja autor donosi svjedočanstvo jedne

četnaestogodišnjakinje iz Gorice koja opisuje svoje uhićenje i odlazak u logor. Capogreco ističe da se za internirane inorodce ništa nije promijenilo ni nakon Mussolinijeva pada što, kako piše, potvrđuje slijed fašističke i Badoglioove protuslavenske represije. Autor opisuje i položaj talijanskih Židova. Režim je htio uvesti prisiljan rad i ustanovu odgovarajućih logora za fizički sposobne Židove od 18 do 35 godina ali tek uoči pada režima, tako da na kraju taj plan nije proveden u djelo. Što se tiče fašističke internacije, piše Capogreco, gledajući u sklopu šireg progona u razdoblju 1938. i 1943., neosporno je da se talijanski Židovi sjećaju tog vremena kao sve u svemu manje epizode.

Četvrto, posljednje poglavlje naslovljeno je *Život u logorima i zaštita interniraca*. Ovdje autor opisuje položaj interniraca u različitim tipovima logora. U prvom dijelu piše o logorima za redovitu internaciju civila koji su bili pod upravom Ministarstva unutarnjih poslova. Kao logori služile su uglavnom nenastanjene zgrade, smještene u blizini naseljenih mjesta, u kojima su se nalazile karabinjerske vojarnje. Pri izboru područja na kojem će se osnovati logori, uzimala se u obzir neprohodnost tla. Tako se na području brdovitih pokrajina Abruzzo, Molise i Marche sa slabim prometnim vezama i slabom naseljenošću nalazila gotovo polovica logora. Uz koncentracijske su logore postojali i radni logori. Zbog oskudice hrane, neizvjesnosti smještaja i uskraćivanja slobode, piše Capogreco, u logorima Ministarstva unutrašnjih poslova život je zatočenika bio pun neugodnosti i patnje. Opis života u logorima popraćen je i potresnim fotografijama, na kojima se jasno vidi bijedno stanje zatočenika. U drugom dijelu, autor obrađuje logore za Slavene. Kakvo je stanje bilo u tim logorima najbolje ilustrira autorov navod da je poslije jednog pregleda na Rabu – u kojem je umrlo 289 interniraca, 200 muškaraca i 89 žena – 22. studenoga 1942. liječnik-kapetan II. armije upozorio pretpostavljene da ljude treba preseliti iz šatora u prostorije pod krovom i dodijeliti im barem rabljenu odjeću. Ovdje autor donosi i svjedočanstvo internirca Lojze Bukovca o životu u logoru Renicci. Usporedba talijanskih logora na anektiranom jugoslavenskom teritoriju s kolonijalnim logorima u Libiji, ističe Capogreco, potvrđuje da je fašistička agresija na Jugoslaviju imala kolonijalno obilježje. Usporedba pokazuje još veću razliku između šatorskih logora za Slavene od redovitih logora za internaciju ratnih civila, kojima je upravljalo Ministarstvo unutrašnjih poslova. Bodljikava žica, glad i pothranjenost bile su zajedničko obilježje ovih logora, a posljedica je bila visok stupanj smrtnosti. Prema podacima Crvenog križa, prehrana u logoru na Rabu sastojala se dnevno od 100 grama kruha i 50 grama krumpira. Najteže uvjete smještaja, piše Capogreco, imali su represivni civilni internirci u koncentracijskim logorima na Rabu i Molatu, no glad je od početka 1943. vladala i u logorima za Slavene koji su se nalazili u Italiji. I u ovom dijelu autor donosi nekoliko potresnih svjedočanstava zatočenika i ljudi koji su im nastojali pomoći. Treći dio ovog poglavlja autor je posvetio akciji zaštite i skrbi za internirce. Capogreco piše o zalaganjima Crvenog križa u pomoći internircima te ističe da je aktivistima te organizacije bio omogućen pristup u samo 39 logora. Autor se osvrće i na ulogu Crkve pa tako piše da je između 1940. i 1943., na izričitu želju Svetog Oca, apostolski nuncij mons. Borgognini Duca više puta putovao Italijom i pružao duhovnu i materijalnu potporu internircima. Na poticaj je Vatikana svakom koncentracijskom logoru bio dodijeljen po jedan kapelan za Slavene. Ovdje autor posebno ističe ulogu biskupa koji su, na područjima gdje su se nalazili logori, bili sigurno uporište mnogim internircima svih vjera.

Na kraju, autor zaključuje da je osobno u rujnu 2003. posjetio, zajedno s bivšim internircima i običnim građanima, Molat u povodu 60. obljetnice zatvaranja tamošnjeg logora

i ističe da se malo tko u Italiji sjetio obljetnice zatvaranja fašističkih koncentracijskih logora. Sjećanje na povijest i stvaranje nacionalnog identiteta svjesnoga i otvorenoga prema svojoj prošlosti nije samo obveza povjesničara, ali je neosporno da povjesničari znatno doprinose tom cilju, završava Capogreco, uz izražavanje želje da i ovo njegovo istraživanje pridonese ostvarenju tog cilja. Kao priloge knjizi autor donosi opise pojedinih logora po pokrajinama i kronologiju glavnih upravnih i zakonskih akata i odredaba koje se odnose na policijsku konfiskaciju i redovitu internaciju civila.

Ovom je knjigom Carlo Spartaco Capogreco napravio velik korak za talijansku historiografiju i za talijansku javnost u cjelini. Suočavanje s tamnim stranama vlastite prošlosti nužno je za svaku demokratsku državu i za svako civilno društvo. Ništa manji značaj ova knjiga nema za hrvatsko društvo. Ona daje snažan argument u raspravi s neopravdanim optužbama dijela talijanskih političara. Iako je ova tema našoj historiografiji relativno dobro poznata, zacijelo veću težinu ima ovo djelo jer ga je napisao talijanski povjesničar. Knjiga s duge strane zorno pokazuje hrvatskoj javnosti da svi Talijani ne misle jednako, da su nam mnogi skloni, da ima poštenih i moralnih znanstvenika koji se ne libe reći istinu, pa i onda kada je ona neugodna. Stoga ova knjiga može u mnogome pridonijeti boljem razumijevanju i nastavku tradicionalno prijateljskih odnosa dviju susjednih država.

Željka KRIŽE

Prinosi otkrivanju Marka Antuna de Dominisa, zaboravljenoga genija ranog novovjekovlja

Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, teolog i fizičar, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu, uredila Vesna Tadjina, Split: Književni krug, 2006, 418 str.

Književni krug Split objavio je zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa *Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, teolog i fizičar*, održanog od 16. do 18. rujna 2002. u Splitu povodom 400. obljetnice imenovanja Marka Antuna de Dominisa splitskim nadbiskupom. Skup je održan u sklopu tradicionalne godišnje manifestacije „Tjedan knjige mediteranske tematike“ (Knjiga Mediterana) u organizaciji splitskih institucija: Književnoga kruga, Katoličkoga bogoslovnog fakulteta i Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU, a pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Znanstveni je skup okupio dvadesetak stručnjaka s područja povijesti, teologije, fizike, prava, filozofije i povijesti umjetnosti. U „Predgovoru“ zbornika urednica **Vesna Tadjina** navodi da je „Marko Antun de Dominis (1560.-1624.) jedna od najznačajnijih duhovnih pojava Europe početkom 17. stoljeća, čije su ideje više stoljeća prethodile njegovu vremenu“.

Prvi u nizu od 22 rada jest tekst **Miroslava Granića** „*Rod splitskoga nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa*“ (str. 9-20). Autor proučava povijest stare rapske obitelji Dominis te navodi imena članova obitelji čije je tragove našao u izvorima od 12. do 19. st. Obiteljsko je ime prema njemu nastalo od hipokoristika osobnog imena Dominik (Dominicus) ili od

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

